

Светлана Курдова

**ЧЛЕНУВАНЕ НА СОБСТВЕНИ ИМЕНА В ДИАЛЕКТА
НА БЕСАРАБСКОТО СЕЛО КАЛЧЕВО**

През последните години в България се засили интересът към българите, които живеят извън нейната територия. Много материал се появи и за преселването на българите в Украйна, Молдова и Русия. Търсят се връзки между преселническите и изконните български селища.

Балканските бежанци се разселват компактно предимно в Бесарабия. За тях пише още през 1918 г. Вл. Дякович в книгата си "Българска Бесарабия": "...ето вече век и половина живеят с езика, вярата, традициите и носията на своя народ, незасенени с нищо чуждо от съседите — власи и руси"¹. Благодарение на компактното съжителство и запазения български диалект селищата са интересни не само от исторически, но и от езиков аспект.

Описанието на преселническите говори има голямо значение, защото повече от сто години те са били изолирани от българския език и са запазили неговите основни белези.

Говорите в Бесарабия не са "безсистемен конгломерат"² или говори на "случайно обединена маса на емигранти", а са на "отделни цялости със свой единен диалект. Тия диалекти не се различават съществено от диалектите в България, а споделят най-съществените им черти"³.

В Бесарабия се различават седем говорни групи: три мизийски (чийшийски, чушмелийски и олшански), една балканска, една тракийска, една източно-родопска и една западнобългарска⁴. Бесарабските говори са интересни не само с традиционното си наследство, но и с развитието си в чуждоезиковата среда.

В това научно съобщение си поставям за цел да опиша едно интересно явление, свързано с категорията определеност при някои от собствените имена в един от бесарабските диалекти — говора на моето родно село Калчево (Болгарско, Украйна).

По народностен състав селото е българско. В него живеят около четири хиляди души. Диалектът принадлежи към групата на чийшийските говори, коя-

то типологично и генетично се свързва със североизточния мизийски диалектен ареал в България⁵.

Основано доста късно, през 1861 г., селото е известно с имената Калчова, Калчовка, Кальчевка, Калчева. Наречено е така на името на дядо Калчо Минков, жител от град Болград, “който на това място е имал своя кжшла (кошара)”⁶. Според народната етимология има и друго тълкуване на произхода на названието: българското население на селата от близката околност назовава селището Къшли (Къшлити). Най-вероятната хипотеза е, че името на селището се извежда от топонимичното название на местността Къшла (от “кошара”).

Заселването му през 1861 г. е свързано с вътрешномиграционни процеси в Буджак. Според Парижкия мирен договор южната част на българската Бесарабия “република Онгъла с град Болград и 27 села се дадоха на Румъния”⁷, където след време правата им почват да се нарушават, в Болград избухва въстание⁸ и някои от българите тръгват към руска територия. Точно тогава “возле самой границы основали село Калчевку, где поселились туканцы из Болграда”⁹. *Туканци* е традиционното название в Бесарабия на първите заселници от най-североизточните райони на България — така ги наричат преселниците, които идват след тях (производно е от наречието *тук* с афикса -анц).

Диалектът на селото е от изконен североизточен тип (ъ-говор), който “в самата България може би и не е запазен”¹⁰. В Бесарабия го наричат “чийшийски” или “тукански”. За него са характерни следните по-важни особености:

- полупрегласен ятов изговор (л’ату — лѐтен, б’ал — бѐли, см’ах — смѐшен);

- редуване а // е (жаба — жѐби, шал — шѐлчи);

- качествена редукция;

- ъ-кави форми при съществителните от ж. р. ед. ч. и при глаголите от сегашно време 1 лице ед. ч. (главѐ, стърнѐ “страна”; придѐ, пирѐ);

- последователно синкопиране на х в началото на думите и в интервокално положение (л’ап, ѹбаф, арѐсвам; снаа);

- запазване на х в края на думите (гр’ах; б’ах, удѹх “ходѹх”).

Сред морфологичните черти са характерни:

- футурна частица **жѐ (же)**;

- показателни местоимения **тоо, таа, тее**.

В лексикално отношение говорът се характеризира с думи като *бѹзи*, *кѹтел*, *панѹн* “пъпеш”, *пѹпѹр* “царевѹца”, *тербѹи* “ѹзда, повод” и др.

Тук ще засегнем само членуването на първите две групи собствени имена според класификацията, направена от Ст. Стоянов в “Граматика на българския книжовен език” (С., 1993):

- а) лични имена, презимена, прякори (персонални);

- б) частни (индивидуални) имена на животни (анимални).

В съвременния български език собствените имена поначало не се членуват, защото означават единични предмети и лица, които вече са определени.

Има обаче изключения, посочени в “Основна българска граматика” на Л. Андрейчин¹¹, “Грамматика на съвременния български книжовен език”, Т. II¹², и др. Ще ги приведем в последователността, в която са представени в специалното изследване на Ст. Стоянов “Грамматическата категория определеност в българския език (членуване на имената)” (С., 1980):

1. Лични мъжки имена, които завършват на *-а*, например: *Сава* — *Сава-та*, *Тома* — *Тома-та*.

2. Умалителни и ласкателни лични мъжки имена, образувани с някои от следните наставки: *-ка*, *-ичка*, *-е*, *-енце*, *-че*, *-ле*: *Ването*, *Коленцето*.

3. Умалително-гальовни и ласкателни женски имена, образувани с някои от наставките *-е*, *-ле*, *-че*: *Анчето*, *Донето* и др.

4. Прякорите и прозвищата винаги се членуват, освен когато са обръщение: *Димо Казака*, *Рачо Чобана* и др.¹³

За да се очертае системата на имената в калчевския диалект, личните имена в Калчево условно се делят на две групи:

А. Лични (мъжки и женски) имена, които са запазени още от първите преселници. Техните носители са по-възрастни хора: *Васъл*, *Гьорги*, *Димитър*, *Марин*, *Петър*, *Тодор*, *Моньо* и др.; *Васъла*, *Ивана*, *Дора*, *Дона*, *Кина*, *Лиди*, *Льона*, *Пена* и др.

Б. Лични имена, заемки от руската антропонимия: *Олег*, *Виталий*, *Гриша*, *Ваня* и др.; *Галя*, *Катя*, *Марина*, *Таня* и др. (тази група продължава да се попълва с нови имена).

Личните имена имат две форми: именителна и звателна.

Именителна форма

Женски имена	на <i>-а</i> , <i>-я</i>	<i>Дора</i> , <i>Люба</i>
Мъжки имена	на съгласен	<i>Димитър</i> , <i>Игорь</i> , <i>Виталий</i>
	I. на <i>-а</i> , <i>-я</i>	<i>Гриша</i> , <i>Стьопи</i>
	II. на <i>-у</i> , <i>-ю</i>	<i>Гришу</i> , <i>Стьопу*</i>

Интересно е, че мъжките руски имена на *-а*, *-я* в диалекта имат още една именителна форма с показател *-у*, *-ю*. Например личното име *Стьопи* в говоримата реч и при различен комуникативен континуум се проявява в два морфологични варианта — *Стьопи* и *Стьопу*, т. е. под влияние на българската именна диалектна система настъпва интерференция във фонетичния образ на първичния руски антропоним: *Валера* — *Валеру*, *Витя* — *Витю*, *Женя* — *Женю*.

* По-точно това е изконно *-о*, *-ьо*: срв. българските *Кольо*, *Петьо*, *Васко*, които в диалекта поради силната редукция се превръщат в [пѣт'у], [кѡл'у]. Тук става дума за две различни форми: именителна (*Кольо*, *Петю*) и звателна (*Кольо*, *Петьо*), която запазва чисто *-о*, *-ьо* и в безударно положение, т. е., от фonomорфологично гледище тук са две граматични форми с диференцирана падежна семантика — номинативна и вокативна.

Звателна форма на личните имена

Женски имена	на -а, -я	{ -е -о	<i>Марине, Марийке, Доре</i> <i>Марино, Марийко, Доро</i>
Мъжки имена	на съгласна	{ -е -о	<i>Иване</i> (предимно за А-гр.) <i>Олег</i> (предимно за Б-гр.)
	I. на -а, -я	{ -е	<i>Грише, Стъпе</i>
	II. на -у, -ю	{ -о, -ьо	<i>Стъпо, Женьо</i>

Последните ми лични наблюдения потвърждават една особеност, която може да бъде тълкувана и от социолингвистично гледище. Например при лица от по-млада възраст, които са равностойни билингвисти, не се използва звателна форма, а под влияние на руския език се използва руската именна форма: [вòва/илà], [òл'га/направì], *Аня! Игорь!* и др. За този процес Л. Андрейчин пише, че "се дължи на чужди влияния и трябва внимателно да се избягва"¹⁴. Процесът засяга и калчевския диалект, който се развива в чуждоезикова среда.

И така, в диалекта на село Калчево се членуват следните лични имена.

1. Всички мъжки имена не само на -а, но и на -я: *Димата, Колята, Васята, Вовата* и др. : от И-2: [//дзàран с машината з димата òд'ах /дйматъ мъ зймъши уд бòлград//].

2. В говора се членуват умалителните и гальовните мъжки имена със следните наставки: -ка [*Гришката, Пётката, Ванката, Бòрката*], -е [*Борето, Ването*]; от И-1: [//кòлиту млòгу му й лòшу/пузвънй на тòс'а/ чи кòлиту май му й лòшу//]; от И-3: [//бàбъти въ изглèда манйнки з гришката// пураснàхти/ т'а съ фàл'а з вàс/ кък гъ глèдати/ кък/ б'àгати/ и гришката и тй/ нèsка гришката òди. . .//]. Както се вижда, в него отсъствуват обичайните български наставки -ле, и -ичк, но пък се появяват руски: -ечк(а), -ик/-ек/, -чик, -ьок, -утк(а), -ушк(а) и др. : *Пётчеката, Руслàнчика, Слàвика, Ванюшката, Игарьòка* и др.; от И-2: [//тòъ бèши/ йпчикъ на вàс'у никулàйуф/ пък кòкатъ аджийòтъ бèши ни слèsар//].

3. Умалителните женски имена, образувани с наставки -е и -че (те са най-продуктивните): *Пайшиту, Маруситу, Дòрчиту, Лялчету, Кинчету* и др.

Наставка -ле липсва и тук, но пък активно се членуват имената с наставка -ка: *Светката, Анката, Нурката* и др., при определени синтактични условия (когато са подлог или пряко допълнение): [//нуркътъ гъ н'ама//], [//ал'òнката б'àга ис къшчи//], [//йà вйж гъ дòрката//] (от И-1). Но тук състоянието е колебливо; може би това става по аналогия с мъжките членувани форми на -ка.

Л. Андрейчин в "Основна българска граматика" обяснява членуването на умалителните имена "във връзка с техния емоционален характер"¹⁵, но това означава да се членуват всички умалителни имена, а в калчевския диалект не е така. В него не се членуват не само пълните мъжки имена във втора именителна форма *Гришу, Стъпу, Вову*, но и всички образувани от тях имена с умалителни наставки *Гришку, Стъпчу, Бòрчу, Ванюшку* и др.

Наблюдават се и други особености:

I. Членуват се мъжки лични имена, завършващи на съгласна (като изключим А-група): *Денѝса, Виктурѝ, Алѝга, Игоря, Радѝя, Витѝлия* и др. : [//йгар'а гу напрѝй/ йгар'а им дѝва//]. [//виктурѝ се развѝлнѝва/ на виктурѝ му кѝзаа//]. Формата на -а(-ѝ) прилича на родително-винителна форма; възможно е да се е развила от нея, използвана отначало като родително-винителна [дѝй на динѝса], която после преминава и в подложната конструкция [динѝса ги вид'ѝ]. Това се потвърждава от извода на Вл. Георгиев, че "в тоя случай родително-винителната форма е съвпаднала с члена за мъжки род и е преосмислена в членна форма"¹⁶.

Може би тази членна форма е реакция на нови именни форми, защото е характерна само за Б-група. В речта на традиционните носители на говора, за които тези имена са напълно чужди и непознати, те се членуват задължително; по-възрастните познават и използват и двете форми [йгар'а дудѝ] и [йгар' дудѝ], а по-младите ги използват под влияние на руския език (особено имената от телевизионните филми) предимно нечленувани (става дума за чуждите форми и имена).

Като потвърждение на безотказното действие на системата е едно интересно явление, записано от 72-годишната информаторка И-1. Внукът ѝ разказва за приятеля си и произнася името му — *Олег*. Информаторката решава да го покани на гости и понеже името му за нея е чуждо, тя го трансформира: [//кажѝй на алѝга да дѝй//], но щом името е мъжко и завършва на съгласен, тя после пита: [//алѝгата ж дѝй ли//].

II. При членуването на мъжките имена в първа и във втора именителна форма се очертава следната закономерност: с определителната морфема -та /-тѝ/ се членуват само номинативните форми с окончания -а, -я (*Гришата*). Морфологичното правило не се отнася до лични мъжки имена с номинативен показател -у, -ю (*Гришу*). Членуват се и именните форми, образувани с умалителни афикси (срв. *Юрата, но Юру; Юрката, но Юрку; Дениската, но Дениску; Борката, но Борку; Ванютката, но Ванютку*).

По този начин за мъжките имена, завършващи на гласен, в именната система на калчевския диалект се оформя бинарна морфологична опозиция. Противопоставянето е само в плана на изразяването, без функционална стойност в плана на съдържанието.

III. Могат да се членуват и пълните женски имена на -а, -я: *Танята, Варята, Наташата*. Тази особеност не е характерна за морфологичната система на диалекта, защото се среща спорадично в речта на отделни информатори.

IV. В Калчево сред *фамилните* имена се срещат членувани и нечленувани форми: [//грѝшу мѝркуф тѝм игрѝй//] и [грѝшу мѝркув'аа тѝм игрѝй//]; [//вѝвата аджийския н'ѝма а дѝй//] (И-5).

В диалекта се членуват и "в множествено число формите на личните собствени имена, когато смисълът изисква член: тук Ивановците са повече от Пет-

ровците”, както посочва Л. Андрейчин¹⁷. В диалекта се членуват и фамилни имена в единствено число, когато се изисква член: [//каназирската гъ н'ама//] (т. е. Наташа Каназирска я няма, а не Маша, да речем). Или [//мъркоътъ и маврувийа кѧта ден съ найнѧ//], т. е. това са конкретни лица с фамилни имена *Маркова* и *Мавров*.

Задължително се членуват и събирателни съществителни от фамилни имена: *Касапѧта*, *Бунделѧта*, *Каназирѧта* и др.

V. В диалекта прякорите и прозвищата са също винаги членувани. Ст. Стоянов свързва това с обстоятелството, че произхождат обикновено от нарицателни съществителни и членът им придава индивидуална определеност. Същото се отнася и за калчевския диалект (вж. *Вайката*, *Кутмѧца*) от географските названия срв. *Къшилѧ* (*Къшилѧти*), *Калчево* (*Калчуфкѧтъ*). Но в диалекта се членуват и прякорите, образувани от лични имена: *Мишѧтка*, *Гушѧлата* (от *Гошо*), *Митѧката* (от *Митѧ*) и други [//ти пузнѧвъш ли ванѧту гушѧлтѧ//] (И-4).

Вторият вид собствени имена — индивидуални имена на животи — според българските граматики се употребяват предимно нечленувани. За разлика от българския книжовен език в диалекта на Калчево те във всички случаи се членуват (от женски род с *-та* (*-тъ*), от мъжки род с *-а* (*-ѧ*): *Жѧлята*, *Мѧсята*, *Лѧтата*; *Тѧзикѧ*, *Байкалѧ*, *Пѧлкѧнѧ*; *Бѧситу*; от И-5: [//цѧганчиту им зѧклѧлу т'ѧйнуту кѧчинци/ бѧлкатъ/ тѧк ѧдѧт бѧбѧтъ и д'ѧдуту /вѧкат бѧлката/ ѧѧла бѧлка//]. В случая [ѧѧла бѧлка] не се членува, понеже е обръщение, а обръщенията никога не се членуват.

От изложените дотук наблюдения върху членуването на собствени имена в калчевския говор в Бесарабия могат да се направят следните изводи:

I. Повечето чужди лични имена под влияние на диалектната именна система се преобразяват (наличие на две именителни форми при мъжките имена), като при първа именителна форма на *-а*, *-я* членуваните варианти са най-много (образуване на бинарна морфологична опозиция от типа *Гришата* — *Гришу* и *Гришката* — *Гришку*).

II. Членуването в говора на село Калчево е по-последователно и обхваща повече собствени имена:

1. Членуват се и лични мъжки имена, завършващи на съгласен.
2. Спорадично се членуват фамилните имена.
3. Задължително се членуват всички индивидуални имена на животни.

III. Членуваните форми в калчевския диалект ясно очертават един последователен процес, който все още не е завършен.

Още Л. Андрейчин е предписвал избягване на членуваните форми¹⁸, но тук става дума не за мода, а за езиков процес и закон. Може би това е свързано с невъзприемането от жителите на нови руски имена и форми (като рефлекс се появяват нови свои форми — *Стѧона* → *Стѧону* — и не се членуват или обрат-

но, използва се новата руска форма (*Стъпа*), но задължително се членува (просто интонационно информаторите усещат някаква “празнота” и я “попълват”). В речта на по-младите се срещат често и нечленувани форми на собствени имена (и не само в колебливите случаи), което се обяснява с влиянието на руския език, където всички собствени имена не се членуват.

Може да се приеме, че този процес е аналогичен на езиковите процеси в българските диалекти в България (например в Троянско се използват членувани именни форми от рода на *Минкуту*, *Осъмът* и др.). В българската наука се говори вече за евентуално членуване (засага поне в говоримата реч) на женски имена от типа *Марията*, *Нията*. Прогнозира се членуване на всички лични имена. Такава научна хипотеза изказва например Ив. Харалампиев в своя ръкописна разработка, която предстои да бъде публикувана¹⁹.

Членуването на лични имена е характерно не само за калчевския диалект, но и за останалите бесарабски диалекти, било то *Дзънкътъ* (от Захарий), както е в село Главан (балкански говор), или *Мъшату* в Чешма-Варуита (чушмелийски говор).

Интересно е да се проучи тази типологична категория като паралелно развиващо се явление във всички диалекти в Бесарабия. За целта е необходимо да се приложат и някои социо- и психолингвистични подходи, защото това е проблематика, която заслужава внимание.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вл. Дякович. Българска Бесарабия. С., 1918, с. 36.

² Н. С. Державин. Болгарские колонии в России. — В: СБНУ, 1914.

³ Ст. Стойков. Българска диалектология. С., 1956, с. 97.

⁴ С. Б. Бернштейн, Е. В. Чешко. Опыт классификации болгарских говоров в СССР. — Ученые записки Института славяноведения АН СССР, М., 1951, с. 327.

⁵ Български диалектен атлас. Обобщаващ том. С., 1988.

⁶ И. Титоров. Цит. съч., С., 1903, с. 110.

⁷ Вл. Дякович. Цит. съч., С., 1978, с. 98.

⁸ История городов и сел Украинской ССР в 26 томах. Одесская область. Киев, 1978.

⁹ С. Б. Бернштейн. Болгарские говоры южного Буджака. — В: Статьи и материалы по болгарской диалектологии, 1952, Вып. 2, с. 13.

¹⁰ Атлас болгарских говоров в СССР. М., 1958, с. 36.

¹¹ Л. Андрейчин. Основна българска граматика. С., 1942.

¹² Граматика на съвременния български книжовен език. С., 1983.

¹³ Ст. Стоянов. Граматическата категория определеност в българския език (членуване на имената). С., 1980, с. 25—28.

¹⁴ Л. Андрейчин. Цит. съч., с. 139.

¹⁵ Пак там, с. 150.

¹⁶ Вл. Георгиев. Преосмисляне на падежно окончание в членна форма. Български език, 1955, № 3, с. 252.

¹⁷ Л. Андрейчин. Основна българска граматика. С., 1942, с. 151.

¹⁸ Пак там.

¹⁹ Ив. Харалампиев. Българските членни форми — минало, настояще и бъдеще. (Под печат в сборник с материали от научна конференция в памет на К. Мирчев, Ст. Стойков и К. Попов, В. Търново, 1992).

Информатори, жители на село Калчево

И-1 — Феодора Г. Каназирска, 72 години, без образование, пенсионерка

И-2 — Евгений Б. Степанов, 33 години, ср. спец. образование, техник

И-3 — Александра Г. Бундева, 70 години, пенсионерка, без образование

И-4 — Марина Г. Тропанец, 21 години, студентка

И-5 — Марина И. Бундева, 13 години, ученичка в VI клас